

К.В. Діденко

СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ХАРКІВСЬКОГО БУДИНКУ ВЧЕНИХ У 20-ті р. ХХ СТ.

Досліджується історія заснування та перші роки діяльності Харківського Будинку вчених. Метою створення Будинку вчених у Харкові - об'єднання всіх наукових сил м. Харкова і створення сприятливих умов для їх наукових звершень у важкі дні нинішнього часу. Харківський Будинок вчених офіційно відкрився 25 листопада 1925 р. З моменту створення Будинку вчених було розроблено і затверджено статут, де зазначалися основні напрямки роботи. До складу Харківського Будинку вчених входили відомі науковці Харкова А.А. Алов, П.Г. Риттер, О.М. Покровський та інші.

Ключові слова: *Всеукраїнський Комітет Сприяння Ученим, Будинок вчених, Секція Наукових співробітників, Харківський Будинок вчених, Правління Будинку вчених, комісії, Е.І. Якобсон.*

У процесі культурної революції й соціального будівництва держави одне з перших місць належить науковим співробітникам. Керманічі держави займаються політичним вихованням наукових співробітників, піднесенням їхньої громадсько-політичної свідомості на видній щабель, широко залучають їх у громадську та політичну роботу, пропагують серед наукових співробітників різне світосприйняття й методи діалектичного матеріалізму в усіх галузях науки. Створюється спеціальна комісія для поліпшення побуту вченим (ЦЕКУБУ) яка пропагує програму розвитку держави через Секцію наукових співробітників і Будинок вчених.

Історія заснування і діяльності Харківського Будинку вчених не досліджена фахівцями. Є лише поодинокі інформації про існування Будинку

вчених в Харкові, в контексті загального огляду історії міста Харкова або не систематизовані спогади членів клубу Будинку вчених, вміщені лише короткі історичні довідки про напрями їхньої діяльності та керівний склад.

На початку 20-х рр. ХХ ст. нагайною необхідністю стало у створенні Будинку вчених в місті Харкові, тодішній столиці України. Приводом до підняття даного питання сприяло дві причини: перша – такі заклади вже були відкриті і здійснювали свою діяльність на теренах Росії в Москві та Ленінграді, а на теренах України лише в Одесі, а друга – це постанова Бюро Всеукраїнського комітету сприяння вченим за участю А. Халатова, який впродовж 1921 – 1928 рр. очолював Комісію з поліпшення побуту вчених при Раднаркомі РСФРР, Владимирського, В. Затонського і Я. Ряппо, а також постанова РНК УСРР від 30 листопада 1923 року [8, арк.5].

Бюро Всеукраїнського комітету сприяння вченим та Всеукраїнське Центральне Бюро Секції наукових співробітників констатували, що культурно-освітня робота Секції наукових співробітників міста Харкова проводиться розпорошено та неорганізовано і визнали, що науковці міста Харкова відстали від політичного життя країни в порівнянні з Москвою. Для об'єднання науковців по проведенню культурно-освітньої роботи, а також для підвищення політичного рівня, для зближення наукових співробітників з масами шляхом читання доповідей і проведенням дискусій, наукових лекцій, для організації інтернату для науковців у відрядженнях, необхідно в терміновому порядку було знайти приміщення для Будинку вчених. Вирішити дане завдання було проблематично через житлову кризу і відсутності приміщення для такого закладу. Протягом короткого терміну часу постійно здійснювалося листування та особиста участь у переговорах членів Бюро Всеукраїнського комітету сприяння вченим з Житловою комісією з питання одержання відповідного приміщення в м. Харкові дала свій результат. Приміщення було виділено, що автоматично призвело до відкриття Будинку вчених у Харкові.

Офіційне відкриття Харківського Будинку вчених відбулося 25 листопада 1925 р. за адресою м. Харків, вул. Пушкінська 62 [6, арк.54]. На відкритті

Будинку вчених були присутні представники ЦЕКУБУ та ВУКСУ, які у своїх виступах окреслили мету створення даного закладу і встановили завдання перед його членами.

Харківський Будинок вчених покликаний був служити не тільки взаємному зближенню працівників науки, але й тісному єднанню наукових сил з широкими массами трудящих. З моменту створення Будинку вчених було розроблено і затверджено статут Будинку вчених і обрано Правління. Правління складалося із 15 осіб, із яких 6 осіб були виборними: Всеукраїнський комітет сприяння вченим обирало 2 особи, Центральне Бюро Секції наукових співробітників (1 особу) і Бюро Харківської Секції Наукових співробітників (3 особи), а 9 осіб обиралося загальними зборами членів Будинку Вчених [2, арк.28].

Правління обиралося на один рік і звітувалося перед загальним зборами членів Будинку Вчених, об'єднаними засіданням Бюро ВУКСУ, ЦБ СНР і Бюро Харківської СНР. Загальні збори членів Будинку Вчених відбувалися 2 рази на рік для обговорення плану діяльності Будинку Вчених, заслуховування доповідей Правління і переобрання членів Правління у зв'язку із закінчення терміну їх повноважень.

Перші члени Правління були обрані шляхом відкритого голосування всіх членів Будинку вчених. Із 34 осіб які подали заяву було обрано лише 15. А саме: Супруненко – 153 голоси, Рожкин – 108, Левін – 125, Луценко – 131, Мірза-Акак'янц, Ксенофонтів – 125, Залужний – 107, Волобуїв – 105, Слункін – 105, Баштан – 122, Бойко – 110, Цебенко – 106, Мазуренко С. – 106, Полоцький – 123, Дерід – 97, Шарківна – 98, Білик – 89, Довженко – 93, Лівшина – 88, Піскар'юв – самовідвід, Савронь – 55, Марчевський – 42, Кухорська – 7, Рейзельман – самовідвід [3, арк.53].

За результатами підрахунку офіційно було обрано Супруненко, Левін, Луценко, Мірза-Акак'янц, Ксенофонтів, Залужний, Волобуїв, Слукін, Баштан, Бойко, Рожкин, Цебенко, Мазуренко С., Полоцький, Шарківна і 4 кандидати - Дерід, Білик, Довженко, Лівшина [6, арк.128].

На засіданні Правління у 1927 р. було поставлено питання про призначення голови, замісника голови та секретаря для ведення справ в Будинку вчених. Першим Головою Харківського Будинку вчених було обрано професора Левіна, заступника голови - проф. Мірзо-Авакянц і секретаря – Боднара.

При Правлінні було організовано технічний апарат в складі Завідуючого Будинку Вчених і необхідного числа працівників. Першим завідувачем Харківського Будинку вчених став Е.І. Якобсон, його заступником П.І. Уманський. До складу Харківського Будинку вчених входили відомі науковці Харкова А.А. Алов, П.Г. Риттер, О.М. Покровський та інші [5,арк.4].

У 1928 р. були проведені другі вибори Завідуючого Будинку вчених. Президією Правління були розроблені і встановлені вимоги на заміщення даної посади: знання і досвід культроботи в таких розмірах щоб він міг її проводити серед наукових співробітників, знання і вільне володіння українською мовою, орієнтир в музичній і літературній середі, господарчо-адміністративний досвід, бажано в клубній формі. За місяць до президії надійшло 21 заява, їх у встановлений порядок розглянули і задовольнили лише 3 – тов. Мамаєнка, Робіна і Деріда. Комісія у складі проф. Левіна як Голови Правління, заступника голови проф. Мірзо-Авакянц, секретаря – Боднара і Крахт-Паліїва детально ознайомила з поданими заявами і прийняла одностайне рішення, що посаду завідувача Будинку вчених посів Деріда [6, арк.125].

Відповідно до положення статуту до складу Будинку вчених могли входити особи, що зареєстровані у Всеукраїнському комітеті сприяння вченим чи Харківській Секції Наукових Співробітників. Виключення з членів Будинку вчених відбувається у випадку протиправно-громадського вчинку, невиконання вимог статуту, не сплативши протягом 3-х місяців членських внесків без поважних причин. Питання про виключення з членів Будинку вчених вирішується на загальних зборах більшістю 2/3 голосів.

Будинок вчених для вчених є закритою установою і гості приймаються лише за письмовими рекомендаціями двох членів Будинку. Існували випадки

коли на пленумах Правління розглядалися питання про надання права пропускати в Будинок Вчених в окремих випадках і осіб, які не надавали установчих рекомендацій.

Члени Будинку Вчених відповідно до прийнятого статуту сплачували членські внески в розміри 6-ти рублів в рік по четвертям року. До складу Будинку вчених за національним визначенням входило: росіян в 1928 р. нараховувалося 61 особа, на кінець 1928 р. – 121 особа, на 1.02.1929 р. 168 чол., українців на 1928 р. – 17 осіб, на кінець 1928 р. 80 осіб, на 1.02.1929 р. 124 особи, євреїв на початку 1928 р. налічувалося 12 осіб, в кінці 1928 р. – 41 особа, на 1. 02. 1929 р . - 73 особи, інші національності на початок 1928 р. – 3 особи, в кінці 1928 р. - 8 осіб, на 1.02.1929 р. - 11 осіб [8,арк. 14].

За науковими категоріями: професора на 1928 р. – 14 осіб, на 1929 р. 93 особи, викладачів на початок 1928 – 83 особи, а вже у 1929 р. налічувалося 142 особи, аспірантів у 1928 р. – 58 осіб, за даними 1929 р. нараховувалося 93 особи, інших працівників на 1928 р. – 46 осіб, на 1929 р. – 48 осіб [8, арк.22].

За партійною ознакою: членів Кп/б/ на 1928 р. нараховувалося 29 осіб, на 1929 р. – 43 особи, позапартійні на початок 1928 р. складало 232 особи, а вже у 1929 р. 333 особи.

Загальна кількість членів Будинку вчених на січень 1926 р. становила 234 особи, але дані не остаточні, так як кожного дня кількість членів збільшувалася. Для наукових співробітників і членів їх сімей організовувалися доповіді, лекції, співбесіди, дискусії, які були присвячені новим досягненням науки, техніки, сучасному мистецтву і загальнополітичним питанням, концерти, літературно-художні вечора, вечора художнього читання та інші.

Для широких мас працюючих читалися лекції за різними спрямуванням науки і мистецтва, проводили консультації з різних питань, ставилися вистави та художні вечора. При Харківському Будинку вчених були створені комісії, секції і гуртки, на чолі з видатними особами свого часу. Культурну комісію очолював проф. Мінзо-Авак'янц, до її складу входило 13 осіб, вона визначала план культроботи Будинку Вчених. За перший офіційний рік роботи комісія

провела 20 засідань. Свою роботу Культкомісія проводила в гуртках і Секціях [3,арк.28].

Драматичний гурток у своєму складі налічував 14 чоловіків і 12 жінок, з них 3 професори, 7 наукових співробітників і 4 аспіранта. Гурток швидкими темпами розпочав свою роботу з проведення сімейних вечорів, п'єс, вистав, концертів. Вистави відбувалися двічі на місяць [3,арк.31].

Музичний гурток налічував 32 особи – 12 жінок і 20 чоловіків, з них 3 професора. Очолювали гурток - Богатирев, Брон (опера), Кошицький, Риттер. До кінця 1928 р. влаштовували низку закритих концертів - Чайковського, Східної пісні, Глієра тощо.

Літературний гурток у своєму складі з моменту створення нараховував 9 осіб з них 7 чоловіків і 2 жінки. Відбувалися літературні вечори, де учасники декламували не тільки твори відомих авторів, а й свої власні.

Гурток вивчення іноземних мов (англійська і німецька) розпочав свою роботу з жовтня 1928 року і нараховував 7 осіб - 6 чоловіків і 1 жінку. Заняття відбувалися кожного тижня по 3 години в день через один день. Учасники гуртка згодом почали декламувати вірші іноземною мовою [3, арк.38].

Гурток діалектичного матеріалізму нараховував 6 осіб. На початку заснування гуртка було розроблено і затверджено план роботи. Було проведено цілий ряд лекцій із курсу суспільствознавства які читалися не тільки в межах гуртка, а й серед наукових співробітників членів Будинку вчених і Секції наукових співробітників. Перша проведена лекція була професора С.Семковського [3, арк.43].

Гурток наукової методології розпочав свою діяльність ще задовго до офіційного відкриття Будинку вчених. До його складу увійшли 4 професори - Бузескула, Сінцова, Дунаєвського й Рудаєва, а також інші відомі наукові співробітники [3, арк.54].

Гурток туризму розпочав свою роботу з березня 1928 року і нараховував 5 осіб (2 жінок і 3 чоловіка). На меті його діяльності - організація подорожей, екскурсій, мандрівок. У Вищі навчальні заклади, де працювали наукові

співробітники було розіслано інформаційну дидактичну літературу про діяльність туристичного гуртка. На початку своєї роботи члени гуртка організували 3 екскурсії, здобули пільги для проїздів (17 квитків), прочитали 2 лекції – про мандрівки на Кавказ.

При Будинку вчених були створені гуртки спортивних захоплень наукових співробітників. Заняття з волейболу на кінець 1928 р. відвідувало 41 особа – 36 чоловіків і 5 жінок, з них 2 професори, 14 викладачів, 18 аспірантів та інші наукові співробітники. Проводилися змагання з іншими командами. В зимовий період року, з листопада – квітень, тренування відбувалося в Центральному Будинку Фізкультури, а влітку - на майданчику Будинку Вчених.

Тенісний клуб відвідувало 27 осіб - 19 чоловіків, 8 жінок, з них 3 професори, 5 викладачів, 16 аспірантів. Протягом 1928 р. відбулося 65 занять. Проводилася виключно навчальна гра, тому змагань не відбувалося. Середня статистика відвідування гуртка влітку – 7 – 8 осіб щодня [3, арк.64].

Гурток зимового виду спорту нараховував 20 осіб – 18 чоловіків, 2 жінки, з них 1 професор, 5 викладачів, 7 аспірантів. Теоретичну частину заняття проводили восени, а вже в взимку проводили практичні заняття. Члени гуртка влаштовували походи на лижах на вихідні дні, каталися на ковзанах, брали участь у змаганнях. Гурток з Пін-понгу працював лише в зимовий період. Ігри відбувалися щодня за участю 6-8 осіб.

Стрілецький гурток провів всього 12 занять зі стрільби за участю 3-7 осіб. В березня 1928 р. гурток виступав на спільних стрільбищах. Однак, відсутність тиру не дала змоги гуртку продовжити свою роботу [3, арк.66].

Також при Будинку вчених було створено допоміжний орган Правління – Господарча комісія. До її складу увійшли 3 особи, а головою обрано проф. Крахт-Палаєв. Головним завданням комісії: по-перше утримання в належному стані будівлі, двір, буфет, їдальню, проведення ремонтних робіт, по-друге здобути просторіший будинок, зручніший для поширення клубної роботи Будинку Вчених. Потягом 1928 року відбулося 8 засідань, де розглядалися зазначені завдання. І вже в кінці грудні 1928 р. в результаті плідної роботи

Правління Будинку вчених і всіх членів Будинку вчених, Секретаріату Секції Правління Спілки «Робос» Харківський Будинок вчених отримує нове, більш просторе, приміщення за адресою м. Харків, вул. Раднаркомівська 8 для реалізації всі задумів і планів поставлених на момент створення. На початкові ремонтні роботи і облаштування нового приміщення з кошторису було витрачено в січні 1929 р. - 22626 крб. 74 коп., а саме на ремонт – 2544 крб., на придбання меблів - 745 крб. [2, арк.121].

Була створена ревізійна комісія яка налічувала у своєму складі 3 особи. Протягом 1928 рік вона провела 2 ґрунтовних засідань. До складу лекційної комісії увійшли видатні вчені - С.Ю. Семковський, Д.І. Багалій, А.І. Белецький, Дашківський та інші наукові співробітники. Члени комісії розробляли лекції різних спрямувань науки і читали їх у ВНЗ.

Бібліотечну комісію очолювали О.І. Попов, Б.О. Борович, О.М. Покровський. Бібліотека працювала 4 дні на тиждень по 2 години. Статистика свідчить, що відвідували бібліотеку 10-15 осіб за день. Читальний зал з періодичною пресою працював щодня з 18-21 год. В кошторису Будинку вчених були закладені кошти на виписку книг та періодичної преси [6, арк.254].

В бібліотеці нараховувалося 2268 томів виключно фелетристики. Зі 100 % всіх книг 81% книг написані російською мовою і лише 19% - українською мовою. За 1929 рік бібліотечний фонд книг зріс на 1331 томів, а це понад 140%, з них російською мовою – 115 томів, тобто 84%, а українською мовою – 206 томів – це лише 16%.

Періодична преса у 1929 рік збільшилася на 68 журналів, з них 42 російських, 18 українських та 8 закордонних. Було виписано додаткових 17 газет, з яких 3 російськомовних, 4 україномовних і 10 закордонних. Облік інтересів читача за 1928 р. бібліотека не проводила за відсутністю спеціалізованого співробітника даної галузі. Проте, з видачі книг було видно, що попит був спрямований переважно на книги перекладені російською мовою.

За підрахунками комісії з січня 1928 р. – січень 1929 р. на бібліотеку було витрачено 2239 крб. 61 коп., а за кошторисом повинні були витратити 4440 крб.

Невикористання повнотою коштів призначених на бібліотеку, як інші хиби бібліотечної роботи пояснювалося тимчасовими труднощами в цій галузі роботи Будинку Вчених у зв'язку із звільненням попереднього завідувача бібліотеки професора Покровського, що було зроблено 15 жовтня 1928 року. Всі хиби бібліотечної роботи культкомісія своєчасно відзначила, про що свідчать записи у протоколах які велися при засіданнях членів Будинку вчених. Зокрема, було звернено увагу на пасивність бібліотеки в справі пропаганди наукової радянської книги, з російської та української літератури. Українську літературу потрібно було поновити бібліотеці до 30%.

Окрім властивої роботи Будинку Вчених при Будинку Вчених працювали ще й різні наукові організації такі як Кафедра Історії Української Культури ім. Багалія, аспірантські засідання Секції Наукового Товариства товариша Медичва, товариство Сучасної Архітектури України «ОСАУ» та інших. В приміщенні Будинку вчених відбувалися різні з'їзди СНР, культ наради, засідання, збори, влаштовувалися ювілеї, зустрічі закордонних гостей, урочисті громадські свята.

Вся масова культурна робота проводилася за календарним планом. Дані свідчать, що концертів з лютого 1928 р. – січень 1929 р. проведено 33, вечірок з лютого 1928 р. – січень 1929 р. – 17, дитячих ранків з лютого 1928 р. – січень 1929 р. – 6, лекцій з лютого 1928 р. – січень 1929 р. – 11, бенкетів з лютого 1928 р. – січень 1929 р. – 6, ювілейних свят з лютого 1928 р. – січень 1929 р. – 4, гурткова праця з лютого 1928 р. – січень 1929 р. – 47, зборів з лютого 1928 р. – січень 1929 р. – 98, засідань з лютого 1928 р. – січень 1929 р. – 397. Всього було проведено 619 різних заходів в Будинку вчених [7, арк.78].

Крім даних про кількість проведених заходів за певний період, є ще дані про відвідуваність членів Будинку вчених і гостей різних подій: концертів з травня 1928 р. – січень 1929 р. відвідало 2083 особи, вечірок з травня 1928 р. – січень 1929 р. – 1030 особи, дитячих ранків з травня 1928 р. – січень 1929 р. – 114 особи, лекцій з травня 1928 р. – січень 1929 р. – 755 осіб, бенкетів з травня 1928 р. – січень 1929 р. – 445 особи, ювілеїв з травня 1928 р. – січень 1929 р. –

35 осіб, гурткових праць з травня 1928 р. – січень 1929 р. – 1187 особи, зборів з травня 1928 р. – січень 1929 р. – 1158 особи, засідань з травня 1928 р. – січень 1929 р. – 3077 особи. Всього за 1928 – 1929 р. 9884 особи відвідало масові заходи, але це без врахування даних за лютий-квітень, так як облік відвідування заходів не зберігся [7, арк.98].

При Будинку вчених функціонував дитячий садочок для малечі. На початок створення закладу у 4 групах нараховувалося 10 дітей, які були розділені за віковим цензом. Було побудовано майданчик для прогулянки і відпочинку дітей. Головою дитячого садочка було обрано професора Супруненко [4, арк.178].

Харківський Будинок вчених надавав житло на час відрядження всім науковим співробітникам які приїздили з різних куточків Радянського Союзу. За для цієї місії було виділено з кошторису кошти на будівництво і облаштування гуртожитку. У 1928 р. стаціонарних ліжок у гуртожиткові при Будинку Вчених налічувалося лише 10, а вже з 1 січня 1929 року, у зв'язку з переходом до більшого приміщення за адресою вул. Раднаркомівська 8, Будинок Вчених мав у своєму розпорядженні гуртожиток на 15 ліжок. За рік з 1 лютого 1928 р. – 1 лютого 1929 р. Будинок Вчених дав притулок 744 науковим співробітникам [4, арк.195].

Отже, Харківський Будинок вчених на початку 20-тих років ХХ століття був закладом який в непростий час, закінчення Першої світової війни, часта зміна влади або існування декількох одночасно, бажання прогресу, прагнення в реконструкції старого ладу і будівництва нового для українських вчених, зумів їх не тільки об'єднати, а сприяв покращенню їхньому життю. Організовувалися численні концерти, лекції, родинні вечірки, постійно функціонують культкіно, бібліотека, їдальня, працювала низка комісій, гуртків, студій, влаштовувалися екскурсії, був побудований дитячий садок. Залучалися до наукової роботи науковці з інших міст УССР та РСФСР. Керівництво Будинку вчених з усіх сил прагнуло створити сприятливі умови для наукового розвитку наукових співробітників. Харківський Будинок вчених який розпочав свою діяльність у

1925 р., продовжує її і до сьогодні, об'єднуючи кращі наукові сили міста і регіону.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 331. – Оп. 1. – Спр. 4. – 8 арк.
2. ЦДАВО України. – Ф. 331. – Оп.1. – Спр. 159. – 59 арк.
3. ЦДАВО України. – Ф. 331. – Оп.1. – Спр. 195. – 123 арк.
4. ЦДАВО України. – Ф. 331. – Оп.1. – Спр. 237. – 255 арк.
5. ЦДАВО України. – Ф. 331. – Оп.1. – Спр. 301. – 251 арк.
6. ЦДАВО України. – Ф. 331. – Оп.1. – Спр. 335. – 189 арк.
7. ЦДАВО України. – Ф. 331. – Оп.1. – Спр. 347. – 215 арк.
8. ЦДАВО України. – Ф. 539. – Оп. 3. – Спр. 1585. – 32 арк.

Диденко К.В. Создание и деятельность Харьковского Дома ученых в 20-е г. XX в.

Исследуется история основания и первые годы деятельности Харьковского Дома ученых. Целью создания Дома ученых в Харькове - объединение всех научных сил г. Харькова и создание благоприятных условий для их научных свершений в тяжелые время. Харьковский Дом ученых официально открылся 25 ноября 1925. С момента создания Дома ученых был разработан и утвержден устав, где указывались основные направления работы. В состав Харьковского Дома ученых входили известные ученые Харькова А.А. Алов, П. Риттер, А.Н. Покровский и другие.

Ключевые слова: *Всеукраинский Комитет Содействие Ученым, Дом ученых, Секция научных сотрудников, Харьковский Дом ученых, Правление Дома ученых, комиссии, Е.И. Якобсон.*

Didenko K.V. Establishment and activity of Kharkiv House of Scientists in 20`s the XX century.

It is investigated the history of establishment and the first years of Kharkiv House of Scientists activity. It is emphasized that the purpose of Kharkov House of Scientists establishment is association of all scientific forces of Kharkiv City and the creation of favorable conditions for their scientific achievements in difficult time for them. Kharkiv House of Scientists was officially opened on 25 th of November in 1925. Since the moment of House of Scientists establishment it has been elaborated and confirmed its statute, where the main trends of activities are mentioned. Attached to the House of Scientists various committees, societies and sections have been created. Kharkov well-known researchers such as A.A Alov, P.G Ritter, O.M. Pokrovsky and others became part of Kharkov House of Scientists staff.

Key words: *Ukrainian Scientists Assistance Committee, House of Scientists, section of scientific researchers, Kharkiv House of Scientists, the Board of the House of Scientists, committee, E.I. Jacobson.*